

EMLÉKÜLÉS CSÚRY BÁLINT SZÜLETÉSÉNEK 125. ÉVFORDULÓJÁRA*

Csúry Bálint, az erdélyi nyelvjáráskutatás megalapozója

1. Csúry Bálint nyelvjáráskutató életműve

Csúry Bálint rendhagyó életműve a magyar nyelvjáráskutatás történetének két korszakára is kiterjed. Ezek egyike a tudomány szak fejlődéstörténetének a századforduló előtti és utáni évtizedeket átfogó első, a másika pedig az 1930-as évek vége és az 1940-es évek eleje közötti második fejlődéstörténeti korszaka (vö. BENKŐ 1998: 19–21), amelyeket a tudománytörténet korábbi periodizációi a második (az 1872–1930-as évek eleje) és a harmadik korszakként (az 1930-as évek elejétől) is kategorizálnak a korszakhatárok kisebb-nagyobb eltéréseivel (LAZICZIUS 1936: 11–18, IMRE 1971: 7–10). A Csúry-életmű kétharmad része a elsőre, azaz a magyar dialektológia kialakulásának a korszakára, egyharmad része pedig az 1930-as évek vége és az 1940-es évek eleje közötti másodikra, azaz az intézményes magyar nyelvjáráskutatás korszakára esik. Ilyenformán a magyar nyelvjáráskutatás történetének külső és belső történésekben gazdag közel fél évszázadát képviseli, olyan időszakát, amelyet két korszakhatár is fémjelez.

A két korszakhatár közül mindenekelőtt az 1918-as történelmi korszakforduló említendő, amely a magyar nyelvjáráskutatás korabeli történetének is az egyik legkíméletlenebb külső meghatározója. A magyar nyelvterület szétDarabolásával ugyanis kettős létformára kényszeríti a diszciplínát: magyarországi magyar és kisebbségi magyar nyelvjáráskutatásra tagolja. Így kívülről is megosztja a belső fejlődési vonalában egyébként már megtört tudomány szakot, felszabdalva kialakulásának nagy korszakát is: az 1918 előtti területi szempontból tagolatlan és az 1918 utáni területi szempontból tagolt időszakokat különítve el abban. Megosztó erőivel tovább mélyíti a tudomány szak századforduló után bekövetkező válságát,

* A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, a Debreceni Akadémiai Bizottság Nyelvtudományi Munkabizottsága és a Magyar Nyelvtudományi Társaság Debreceni Csoportja által 2011. február 17-én rendezett emlékülés előadásai.

amely IMRE SAMU korszakértékelése szerint mindenekelőtt a magyar nyelvtudomány századfordulón bekövetkező szemléletváltására vezethető vissza, amely az élőnyelvi kutatásokat háttérbe szorító történeti szemléletnek kedvezett, de mindemellett természetesen az ország korabeli kedvezőtlen gazdasági helyzete is meghatározta (1971: 9).

1918-at követően az 1930-as évek vége emelhető ki másik korszakhatárként a magyar nyelvjáráskutatás történetének a Csűry-életmű képviselte időszakából. Ez a korszakhatár a tudományszak öntörvényű belső korszakfordulója már, amelyet az 1930-as évek népnyelvkutatásnak felettébb kedvező sajátos szellemisége határoz meg. Az intézményes keretek közötti rendszeres, tervszerű, új minőségű nyelvjáráskutatás megteremtésének a gondolata jegyében zárja le a válságba jutott első korszakot, illetve nyitja meg a tudományszakot ismét európai színvonalra emelő következő fejlődéstörténeti periódust.

Csűry Bálint életműve szervesen összefügg a magyar nyelvjáráskutatás huszadik századi történetének mindkét korszakhatárával. Az 1918-as korszakforduló jellegzetes erdélyi tanúbizonysága, hisz kolozsvári korszakának az első szakaszában még a területi szempontból egységes magyar nyelvjáráskutatás ígéretes erdélyi képviselője, a másodikban viszont már a kisebbségi erdélyi magyar nyelvjáráskutatás reprezentánsa, megalapozója. Az intézményes magyar nyelvjáráskutatás 1930-as évek végi alsó korszakhatárának viszont a legfontosabbik előkészítője. Az intézményes magyar nyelvjáráskutatás három fellegvára — a debreceni Magyar Népnyelvkutató Intézet (1938–1949), a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete (1939–1949) és a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet (1940–1947) — közül a debrecenivel és a kolozsvárral áll közvetlen kapcsolatban. A debreceni Népnyelvkutató Intézet ugyanis annak a népnyelvkutatói tervezetnek a megvalósítója, amelyet Csűry a debreceni évei alatt kristályosított ki, de amelynek az előzményei kolozsvári éveinek a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvkutató programját követő erdélyi nyelvjáráskutatásaihoz vezetnek vissza. Az Erdélyi Tudományos Intézet, pontosabban az annak a keretében működő Magyar Nyelvészeti Osztály ugyancsak a Csűry-féle népnyelvkutató tervezet követője, a Csűry megalapozta erdélyi népnyelvkutatói hagyományokat viszi tovább a debreceni Népnyelvkutató Intézet támogatásával.

A Csűry-életmű a magyar nyelvjáráskutatás század eleji fejlődéstörténeti mozzanataival való összefüggéseiben korszakalkotó életműnek nevezhető nemcsak a magyarországi magyar, hanem a kisebbségi magyar nyelvjáráskutatás történetében is. Különösen fontos szerepet tölt be az erdélyi nyelvjáráskutatás fejlődéstörténetében (vö. MÁRTON 1973: 179–184, GÁLFFY 1978: 789–790, PÉNTÉK 1981: 289–290, BALASSA 1988: 174–178, SEBESTYÉN 2006: 21–24). Korszakai mindenikében szerves kapcsolatban áll az erdélyi nyelvjáráskutatással, sajátos módon járul hozzá annak megalapozásához, ugyanakkor magában hordozza

annak huszadik század eleji teljes metamorfózisát is. Következésképpen elválaszthatatlan a korszak, illetve a mindenkori erdélyi nyelvjáráskutatásoktól is, a korszak, illetve a mindenkori erdélyi nyelvjáráskutatások pedig elválaszthatatlanok Csűry Bálint életművétől.

2. Csűry Bálint erdélyi nyelvjáráskutatásai

2.1. A kolozsvári korszak

Az előbbieken elmondottak értelmében Csűry Bálint nyelvjáráskutató életművének 1908 és 1932 közötti Kolozsvárhoz kötődő időszaka a magyar nyelvjáráskutatás első korszakába vezet vissza. A magyar nyelvjáráskutatás két nem kedvező fejlődéstörténeti mozzanata ellenére is meghatározó időszaknak nevezhető nemcsak az életmű, hanem az erdélyi és a magyarországi magyar nyelvjáráskutatás történetében egyaránt. A Csűry-életmű korabeli megalapozásával ugyanis a kolozsvári központú erdélyi magyar nyelvjáráskutatás lehetősége is megteremtődik, amely a magyar nyelvjáráskutatás szükséges, hatékony regionális modelljének bizonyul mind az 1918 előtti, területi szempontból tagolatlan, mind az 1918 utáni, területi szempontból tagolt időszakban. Az utóbbi időszak egyértelműen igazolja a szükségszerűségét és hatékonyságát, hisz ekkor az erdélyi kisebbségi magyar nyelvjáráskutatás sajátos fejlődéstörténeti alakzatának a biztos kiindulási alapját képezheti.

A magyar nyelvjáráskutatás első korszakának két kedvezőtlen fejlődéstörténeti mozzanata, amelyekre már az előbbieken is utaltak, kétségtelenül korlátozó erővel hat a tudomány szak fejlődésére és azon belül a Csűry-életműre is. Az 1918-as korszakforduló széttagolja az életmű kolozsvári korszakát az 1918 előtti és az 1918 utáni időszakokra, megtöri felfele ívelő fejlődési vonalát, a magyar nyelvjáráskutatás századforduló utáni válsága is visszafogja az európai nyelvjáráskutatáshoz való maradéktalan fölzárkózástól, különös tekintettel a nyelvföldrajzi kutatásokra. Minden korlátozó erejük ellenére sem tudják azonban felszámolni a Csűry-életmű törekvéseit, amiben többek között a kényszerű kisebbségi létformájuk is szerepet játszhatott, hisz abban az erdélyi kisebbségi magyarság megtartó erejének, mi-tudatának, identitásának az erőivé lényegülnek át.

2.1.1. Az 1908–1918 közötti időszak

Csűry Bálint szerencsés tényezők szerencsés összjátékának köszönhetően kerül kapcsolatba a magyar nyelvjáráskutatással. Az első korszak felfele ívelő szakaszában csatlakozik a tudomány szakhoz, amikor a népi életforma, a népnyelv a Magyar Nyelvőr megindulásának (1872), a Magyar Tudományos Akadémia, illetve a Magyar Nyelvtudományi Társaság (1903) tevékenységének köszönhetően a tudományos érdeklődés középpontjába kerül. Az európai jelenség központi meghatározó tényezője az ipari forradalom Kelet-Európára való kiterjesztése, magyar vonatkozásban viszont emellett még „az ortológus-neológus vita föllángolásával, a milleneumi években a magyarság hagyományai iránti meg-

növekedett érdeklődéssel (...), s a nyelvtudomány akkori, a terjedő újgrammatikus tanoknak megfelelő szemléletével függött össze” (KISS 2005: 408). Csúry Bálint a haladó nyelvjáráskutatási törekvések egyik legfontosabbikához társulhat, a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvkutató tervezetéhez (vö. ÉDER 2005: 389), amelynek sajátos koncepciója már a pályája kezdetén a tudomány-szak elkötelezettjévé avatja.

A nyelvtudomány fejlesztése céljából alapított Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvkutatói szervezete sajátos európai szellemű tudományos szervezet. Tudományos társaság által vezetett, a magyar nyelvterület egészét átfogó, rendszeres kutatások megalapozására tesz kísérletet (BALASSA 1905: 289–291), amelyeket folyóirata, a Magyar Nyelv programtervezetével is támogat (SZILY 1905: 1–2). Célja a magyar népnyelvkutatás maradéktalan európai fölzárkóztatása, hisz amint arra ZOLNAI GYULA helyzetrajza is rámutat: „A népnyelv tanulmánya nálunk ma is csak szórványos foglalkozás és sokszor mindenben meg sem bízható műkedvelők adataival kell beérnünk, kik rendszeres megfigyelés és gyűjtés helyett inkább csak a föltűnő különösségeket jegyzi össze. A nyugati nemzeteknél e tanulmányt tudvavevőleg *nyelvjárás-társaságok* vezetik rendszeresen. A francia nyelvjáráskutató társaságnak folyóirata van, mely a kérdésre vonatkozó munkásságot irányítja és eredményeivel beszámol. A társaság székhelye Párizs, azonban a vidéknek minden fontosabb helyén kerületi bizottságok is működnek. Ily rendszeres kutatások tették csak lehetővé, hogy *Gilliéron* és *Edmont* egyes vezérszók szerint az egész francia nyelv területét földolgozták s kutatásaik eredményét egy nagy nyelvjárási térképgyűjteményben (*Atlas Linguistique de la France*) másfél ezernél több lapon állítják egybe. Minden egyes lap egy-egy külön szónak 650 helyről följegyzett adatait mutatja be. A németeknek több folyóiratuk is van, a mely a nyelvjáráskutatásnak nagy fontosságú ügyét szolgálja (*Bayerns Mundarten, Deutsche Mundarten, Zeitschrift für hochdeutsche Mundarten*), s egyik tudósuk, *Wenker*, kérdőívekre begyűlt 40,000 felelet alapján állítja össze a német nyelvjárások sajátosságainak térképeit” (1905: 90). Az intézményes nyelvjáráskutatás előhírnökének is nevezhető századeleji tervezet a Társaság népnyelvi bizottsága által irányított, koordinált magyar népnyelvkutatás három fő területeként a nyelvjárási anyaggyűjtést, a feldolgozást és a gyűjtők képzését jelöli ki, amelyek elméleti, módszertani alapjairól a népnyelvi bizottság „utasításai” hivatottak tájékoztatni. Mindezek mellett azonban azt is hangsúlyozza, hogy a magyar népnyelvkutatásnak „figyelemmel kell kísérnie a külföldi mozgalmakat a nyelvjárástanulmányok terén, meg kell ismernie a módszereket és eljárás-módokat, hogy a hazai kutatás az így szerzett tapasztalatokat hasznára fordíthassa” (BALASSA 1905: 291).

Ami a nyelvjárási anyaggyűjtést illeti, azzal kapcsolatban hangsúlyozza, hogy annak a „nyelvjárás-társaságok” vezette rendszeres európai nyelvjárásgyűjtéseket kell követnie. A gyűjtők táborának a kialakítása sajátos elképzelésen ala-

pul: a Társaság az 1901-es eredeti terv szerinti társas szervezetként a társadalom széles rétegeinek népnyelv iránt érdeklődő képzett és nem képzett tagjaiból verbuválja a gyűjtőit, akiket szakmai, erkölcsi és anyagi támogatásban is kíván részesíteni. Az elképzelések szerint a társadalom különböző rétegeiből, a különböző vidékekről származó gyűjtőkkel átfogható a magyar nyelvterület egésze, megvalósítható a magyar nyelvjárások feltárásának sürgető terve, amely „kiterjed a népnyelv egész körére s a néprajznak a nyelvvel kapcsolatos feladataira” is (BALASSA 1905: 289).

A népnyelvi kutatásra, mindenekelőtt gyűjtésre kijelölt legfontosabb népnyelvi jelenségek között a szóképzési jelenségek szerepelnek, így a tájszavak, helynevek, szólások, közmondások, de tárgykörök és használati kör szerinti szórétegek is. Mindezek mellett azonban még ott szerepelnek a nyelvtani és stilisztikai jelenségek, valamint a népköltészeti alkotások is. A kiejtés, hangsúly, hanghordozás tanulmányozása végett sajátos gyűjtési feladatként jelentkezik a népnyelvi szövegek fonográf segítségével való fölvételezése is.

A Nyelvtudományi Társaság programja elsősorban a népnyelvi bizottság hatáskörébe utalja a gyűjtött népnyelvi anyag tudományos feldolgozásának, a népnyelvi monográfiák megjelentetésének és egy teljes nyelvjárási bibliográfia összeállításának a feladatkörét. A feldolgozó munkálatokból azonban nem zárja ki a vidéki gyűjtőket sem, akik két kérdés kapcsán csatlakozhatnak a kutatásoknak ehhez a fázisához. Ezek egyike az Európa-szerte ekkor már elterjedt, de magyar viszonylatban még meg nem honosodott nyelvföldrajzi módszer szükségességére, alkalmazási lehetőségére is figyelmeztető kérdés: a nyelvjárási egységek területi határának a megállapítása, amelynek megoldásában a gyűjtők által megállapítható jelenséghatárok segíthetnek, akárcsak a magyar nyelvjárások olyan térképének az elkészítésében, „mely megmutatja az egyes nyelvjárási sajátosságok elterjedését” (BALASSA 1905: 290). A népnyelvi gyűjtőket a nyelvjárási anyag feldolgozásához is társító két kérdés másika pedig az egyes vidékek helytörténeti feltárásának a feladata, amely fontos információkat nyújthat az illető vidékek nyelvjárásainak a történetére, de az élő nyelvjárási sajátosságok értelmezésére is.

A népnyelvi gyűjtők képzése, valamint soraik folyamatos gyarapítása a magyar népnyelvkutatás tervezete által kijelölt harmadik fontos feladatkör. A Nyelvtudományi Társaság népnyelvi bizottsága több képzési lehetőséget is felajánl a gyűjtőknek a korabeli magyar nyelvjárástani szakképzés hiányában. Ezek legfontosabbika a minden gyűjtő számára elengedhetetlen „tájékoztató füzet”, a bölcsészek, tanítójelöltek, tanítók stb. számára azonban további képzési formákat is kijelöl. Ezek között a lehetőségek között elsősorban a Budapesten évenként megtartandó előkészítő tanfolyamok szerepelnek, de ott vannak még a vidéken szünetekben szervezett továbbképzések népnyelvkutatást népszerűsítő előadásai is.

Csűry Bálint a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem magyar–latin szakos hallgatójaként (1905–1909) már kora ifjúságában kapcso-

latba kerül a Nyelvtudományi Társaság európai szellemiségű kutatási tervezete előirányozta népnyelvkutató törekvésekkel. A 19. század második felében az európai korszellem hatására előretörő magyar szellemiség tudománypolitikai vezérelvének köszönhetően ugyanis Kolozsvár ebben az időszakban az ország második tudományos és irodalmi központja már Budapest nyomában. Szellemi életére határozott erdélyi tudományos öntudat jellemző, amelynek megalapozása, kikristályosítása az egyetemet folyóiratával, az Erdélyi Múzeummal (1874) együtt támogató Erdélyi Múzeum-Egyesületnek (1859) köszönhető. A modern magyar felsőoktatás második egyetemeként 1872-ben létesített egyetem is ekkor már a tudományosság élvonalában álló intézmény, amelynek tudós tanárai második generációja sorában ott van többek között Böhm Károly, a filozófus (1846–1911), Dézsi Lajos, az irodalomtörténész (1868–1932), Palágyi Menyhért, a filozófus, irodalomtörténész, kritikus (1859–1924), Voinovich Géza, az irodalomtörténész, kritikus, író (1877–1952) és Zolnai Gyula, a nyelvész, műfordító is (1862–1949), akik mind jelentős hatást gyakorolnak a fiatal Csűryre.

Az egyetemi tudós tanárok köréből a legmeghatározóbb szakmai impulzusokat Zolnai Gyulától kapja, aki 1906 és 1918 között az egyetem nyelvtudományi és finnugor tanszékének a professzora, ugyanakkor a Nyelvtudományi Társaság vidéki választmányi tagja is. Zolnai tereli a figyelmét a népnyelvkutatás irányába, bevezetve annak alapkérdéseibe, aki a lundelli elvek alapján maga is foglalkozott népnyelvkutatással, bár a szótártörténet volt a fő kutatási területe. Népnyelvi tanulmányainak a tárgya a mátyusföldi, a moldvai csángó, a kolozsvári nyelvjárás, ugyanakkor a székely és a nyugati nyelvjárások összehasonlító vizsgálata is. Kétségtelen, hogy a Nyelvtudományi Társaság újszerű, ígéretes népnyelvkutatási tervezete is foglalkoztatta, amelynek vidéki választmányi tagjaként a népnyelv iránt érdeklődő gyűjtőket is toborzott a gyűjtői tábor sorainak gyarapításához. Így ajánlhatta a Társaság elnökségének a figyelmébe szamosháti tanítványát, ismerve annak alapos nyelvészeti felkészültségét, de felismerve kutatói hajlamát, adottságait is. Mindennek nyomán a Nyelvtudományi Társaság 1908. május 12-i választmányi ülésén „a népnyelvi gyűjtők sorába fölvéttetik Csűri Bálint kolozsvári bölcsészhallgató és neki a nyár folyamán végzendő nyelvjárási tanulmányai elősegítésére a választmány 100 koronát szavaz meg” (TársÜgy. 1908b).

Csűry, amint azt a későbbiek is beigazolják, már a kezdetek kezdetén a népnyelvi bizottság legideálisabb gyűjtőjének, legideálisabb majdani kutatótípusának bizonyul, ami nem véletlen csupán: „Szarmazása, neveltetése, egész lelkivilága folytán kialakult benne a népi élet egészének ismerete, a népi lélek összes megnyilvánulásai iránt való érdeklődés s bizonyos magával ragadó, lelkes tárgyszeretet, amellyel (...) a kutatott terület népi életének összes részleteit vizsgálat alá vette” (BAKÓ 1941: 6). Nyelvjárási gyűjtőként először is a Szamoshát, a szülőföld feltárására indul, amely a korabeli felmérések szerint a magyar nyelvterü-

let kevésbé ismert vidékei közé tartozik (ERDÉLYI 1905: 346). A gyűjtőkkel kapcsolatos álláspontja értelmében, tudniillik, hogy „a gyűjtőket nem lehet korlátozni abban, hogy mit és hol gyűjtsenek. Mindegyiket kedve és érdeklődése vezeti a gyűjtés munkájában” (BALASSA 1905: 290), a Társaság egyelőre még nem jelöl ki határozottabb feladatot számára. Mindenekelőtt szülőfaluja, Egri népnyelvi gyűjtésével foglalkozik, és lelkes gyűjtőmunkája korai eredményeként közzé is teszi helynévgyűjteményét a népnyelvkutatás ügyét a múlt század második felétől folyamatosan szolgáló Magyar Nyelvőrben (CSÜRY 1908).

A népnyelvi gyűjtés mellett, illetve azzal párhuzamosan azonban a népnyelvkutatás elméleti, módszertani alapkérdései is foglalkoztatják. Ezeket a következő években publikált közleményeiben fejtegeti, amelyekben „tanúbizonytságot ad alapos módszertani és tárgyi felkészültségéről, amelyeket egyetemi hallgató korábban szerzett, rendkívül alapos nyelvtudományi ismereteinek, valamint ezek birtokában végzett népnyelvi elméleti és gyakorlati módszertani tanulmányainak köszönhetett” (BAKÓ 1941: 5–6). Szaktudása, egyéni kutatási tapasztalatai alapján a korai közleményeiben kifejtett kutatásmódszertani észrevételei a Nyelvtudományi Társaság népnyelvkutató munkaterve által kilátásba helyezett „útmutatások”-nak is nevezhetők, amelyek majdani virtuális népnyelvkutatói tervezetnek a megalapozói is egyben.

A népnyelvkutatás elméleti, módszertani kérdésköréből mindenekelőtt a kutatási tárgy foglalkoztatja, amelyet a Köznyelv és népnyelv című közleményében fejteget (CSÜRY 1909a). A „Mi a köznyelv és mi a népnyelv?” kérdésfeltevése kapcsán arra a következtetésre jut, hogy a két nyelvváltozat fogalma jellegzetes viszonyfogalom: „Hogy népnyelvről beszélnünk kell, azt a köznyelv létezése okozza” (i. m. 337). Magyar és német összehasonlító vizsgálatokkal mutat rá a köznyelv lényegi sajátosságaira, levonva azt a következtetést, hogy elsődleges feltétele az írás, „a nyelvnek megrögzítése”, amely asszociáció alapján egységesíti a differenciálódásra hajlamos beszédet, következésképpen „természetes fejlődésében folyton akadályozott nyelv”. A köznyelvvvel ellentétben azonban „a népnyelv természetesen fejlődő, tisztán az ajkon élő, ajakról-ajakra szálló nyelv” (i. m. 343). A népnyelv terminust egyébként, amely a népiségkutatás, a falumozgalom fellendülésekor Csürynek köszönhetően terjedt el a magyar dialektológiában, az újabb terminológiatörténeti kutatások által tisztázott jelentései (1. 'nyelvhasználati mód, beszédmód', 2. 'nyelvjárás(ok)', 3. 'valamely etnikus nyelv') közül a második jelentésében használja, követve a 19. század második felének hagyományait: „Területi nyelvváltozatok (nyelvjárások) összefoglaló megnevezéseként: a) a nyelvjárások, a nyelvjárási jelenségek összessége; b) (településre, tájegységre utaló jelzővel): valamely település vagy táj nyelvjárása (például büki, háromszéki, szegedi népnyelv)” (KISS 2005: 406).

Több kutatómódszertani alapelvet is megfogalmaz Vass Bélának A nagykorúsi nyelvjárás című tanulmányához fűzött bírálatában, amelyet a nyelvjárás-

kutatás ügyét szintén felkaroló Nyelvészeti Füzetek 57. száma közölt (CSÜRY 1909b). Határozottan elutasítja bírálatában azt a laikus vélekedést, miszerint csak az „érdekes sajátságokat” tartalmazó nyelvjárások érdemesek vizsgálatra. A nyelvjárások legjellemzőbb sajátságaiként a hangtani és a nyelvtani szerkezeti sajátságokat emeli ki, hisz „a hangokban s a belőlük keletkezett szavakban éli a nyelv a maga természetes életét” (1909b: 418). A nyelvjárási határok kérdésével kapcsolatban leszögezi azt, hogy az egyező és az eltérő sajátságok alapján lehet elhatárolni egymástól a nyelvjárásokat, ellenben mindezt igazából csak a magyar népnyelvkutatásból még mindig hiányzó nyelvföldrajzi módszer segítségével lehet megvalósítani: „mindaddig nem lesz tiszta képe előttünk a magyar nyelvjárásoknak, míg a térképezés módszerét nem alkalmazzuk a nyelvjárástanulmányozásban” (i. m. 419). A nyelvjárásvizsgálatnak az összehasonlító módszerre kell támaszkodnia, az összehasonlító vizsgálat alapján az irodalmi nyelvnek kell állnia, de a valós kép kialakítása érdekében a többi nyelvjárást is be kell vonni a körébe. Tételszerűen fogalmazza meg a nyelvjáráskutatás legalapvetőbb módszerét: „Előbb gyűjtsünk, azután rendszerezünk úgy, amint az anyag természete megkívánja” (i. h.). A gyűjtés követelményei között nemcsak a köznyelvitől eltérő sajátosságok gyűjtését jelöli ki feladatként, hanem a köznyelvvél egyezőket is. A nyelvjárási szavak pontos értelmezésének elengedhetetlen feltételei között a példamondatokat nevezi meg, a hiteles adatrögzítés alapfeltételeként pedig a fonetikus írás következetes alkalmazását említi.

A nyelvjárástanulmányozás módszeréhez s egy-két adat a magyar hangtanhoz című másik tanulmányában a viszonylagos pontosságú hangtani följegyzés, a monografikus feldolgozás és a népköltészeti alkotások nyelvjárástani jelentőségének kérdései foglalkoztatják (CSÜRY 1909c). A népnyelvi adatok hangtani följegyzése kapcsán hangsúlyozza a fonetikus írás szükségességét, de felhívja a figyelmet a hangkörnyezettől függő hangtani jelenségek rögzítésének szükségességére is, amelyet két fontos hangtani jelenség leírásával is igazol. Fontosnak tartja a gyűjtők hangtani ismereteinek folyamatos bővítését is, amely egyéni tapasztalatokon, illetve önmagukon végzett kísérleteken alapulhat. A fonetikus írás kérdését részletesebben is tárgyalja, amelyet ebben az időszakban a Magyar Nyelvőr feljegyzési rendszere képvisel (KÁLMÁN 1975: 111). A gyakorlati írással veti össze a beszéd és írás különbségének általános nyelvészeti megközelítése alapján. A népnyelvi monografikus feldolgozás módszertana kapcsán sajátos pozitivistá gondolatokat fogalmaz meg: „A nyelvjárástanulmány legfőbb feladata az, hogy a gyűjtött anyagban szétszórta, rendszertelen halmazban heverő adatokat a rendszerezés által könnyebben kezelhetővé, csekélyebb fáradsággal hozzáférhetővé tegye. Legelső célja: a nyelvbúvár munkáját megkönnyíteni. Ezen cél elérésére kell fordítani a legtöbb figyelmet. E célból dolgozza fel a tanulmányozó a gyűjtemény legapróbb mondatát, legutolsó szavát is. Rakjon el minden sajátságot a maga fiókjába. Úgy járjon el, mint a statisztikus. Az illető saját-

ságra található összes példákat gyűjtse össze s írja együvé. Ne azt tartsa feladatának, hogy minden sajtásra csak egy példát említsen, hanem a hányat gyűjtött. (...) Ezzel az eljárással a nyelvjárástanulmányozó egy magasabb célú is szolgál: egy nagy, egyetemes magyar nyelvtan eszméjét” (CSÜRY 1909c: 218). A Nyelvtudományi Társaság népnyelvkutatói terve értelmében pedig szorgalmazza a népköltészet „kötött alkotásainak” gyűjtését is. Ezek ugyanis a nép eredeti, magyar kifejezésbeli sajtásokat őrző költői nyelvéről tanúskodnak, amely az elemzett adatanyag alapján szóképzettani és mondattani szempontból tanulságosabb, mint hangtani szempontból.

Az európai nyelvjáráskutatás iránti érdeklődéséről tesz tanúbizonyságot Joseph Huber osztrák nyelvész, nyelvjáráskutató nyelvjárás-kutató módszertani útmutatójáról készített ismertetésével (CSÜRY 1912), amelynek népnyelvkutatói szempontjait „eszményi”-nek tartja. Az egyéni tapasztalatok, megfigyelések, tanulmányok alapján a kezdő kutatók, illetve a kutatás számára a tévedések, tapasztalatlanságok, a dilettantizmus kiküszöbölése végett összeállított rendszeres útmutató legalapvetőbb kérdései megegyeznek a korai Csüry-tanulmányok által is tárgyaltakkal, egyértelműen igazolva azt, hogy a századforduló magyar nyelvjáráskutatása, különös tekintettel a Nyelvtudományi Társaság szervezte, irányította kutatásokra, még igyekszik lépést tartani az európai törekvésekkel.

Az útmutató a nyelvjáráskutatás legmeghatározóbb feladataként a gyűjtési munkákat emeli ki: „Nyelvjárástanulmányt nem lehet az íróasztal mellett írni, csak ha az anyag már össze van gyűjtve. S a tanulmány minősége a gyűjtött anyag minőségétől és hasznosságától függ, tehát a gyűjtő tevékenységére kell fordítani a legnagyobb figyelmet” (CSÜRY 1912: 422). A hiteles anyaggyűjtés alapelvei között mindenekelőtt a fonetikus átírás elve szerepel, amely hangfiziológiai ismereteket is megkövetel az egyes hangok és az asszociatív hangváltozások következményeinek pontos írásbeli rögzítésére. De fontos a mondatfonetika szempontjának az alkalmazása is e téren, amelyhez a kísérleti fonetika nyújthat segítséget. A kísérleti eszközök közül kiemeli a fonográfot, de megjegyzi, hogy „a fonográf-fölvételek csekély eredményével nem áll arányban a velök járó nagy fáradság” (i. m. 423). A nyelvjárási anyaggyűjtés további szempontjai között még megemlíti a gyűjtés szociokulturális körülményeinek, adatközlő kiválasztásának a szempontjait is, de a gyűjtő meghatározó szerepére is kitér.

Felhívja a figyelmet a nyelvjáráskutatás társadalmi szempontjaira is, utalva az egyénnek és a társadalomnak a nyelv életében betöltött szerepére. A nyelvi, nyelvjárási tények sok esetben az egyéni nyelv ismerete alapján is értelmezhetők: „Annyi elágazása van a nyelvjárásnak, a hányan beszélnek, s még ezen belül is annyi eltérés lehet, a mennyi az egyes személyek lelki állapota” (CSÜRY 1912: 425). Tekintettel arra, hogy az egyén társadalomban él, a társadalom is hat az egyén nyelvhasználatára, és ezt a hatást sem lehet figyelmen kívül hagyni. A

nyelvjárás történeti vizsgálata a legkisebb nyelvjárási közösség, a család nyelvhasználatára alapján is lehetséges, hisz az életkori különbségeknek megfelelően a nagyszülők, a szülők és a gyerekek beszédmódja eltérő. Ezeknek a szempontoknak a részletesebb kifejtésével „szinte az egész szociolingvisztikai tematikát fogalmazza meg a maga életprogramja gyanánt (...) a fiatal CSÜRY” (SEBESTYÉN 1990: 55).

A nyelvjárási vizsgálat kapcsán az útmutató sajátos módszerként ajánlja a szavak, szólások nyelvjárásra való lefordítását, amely az alaktani és mondattani sajátosságok feltárására is alkalmas lehet, de foglalkozik még az összehasonlítás módszerével és a nyelvjárás fogalmával is. A nyelvjárás fogalmát értelmezve megállapítja, hogy az „azon beszédmód, mely egy egyetlen nagyobb község, tehát egy határozott hely lakóinak ajkán él, de az egyesek egyéni nyelvének feltétlen szabályozója” (CSÜRY 1912: 425), tehát megegyezik a mai dialektológia nyelvjárási alapegység fogalmával, a helyi nyelvjárással (vö. KISS 2001: 74–75). Az útmutató szerinti terminusa a *Mundart*, amelyet megkülönböztet a társadalmi nyelvváltozatot megnevező *dialektus*-tól (*Dialekt*). A nyelvjárások osztályozása, amelynek kérdésében a két nyelvjárás határán levő átmeneti nyelvjárások gondot okoznak, nem támaszkodhat a közigazgatási és politikai határookra, mert „könnyen megeshetik, hogy így oly csoportokat is összekapcsolunk, melyek nem tartoznak össze, viszont az ugyanazon csoporthoz tartozó nyelvjárásokat kizárjuk” (CSÜRY 1912: 425).

Az útmutató hangsúlyozza, hogy a szókészleteti vizsgálatoknak a teljesség elvén kell alapulniuk, ugyanakkor az egyes vidékek szókincsének tárgykör szerinti csoportjai, amelyek a népi életforma tanúságai, a nyelvjáráskutatás néprajzi kapcsolatait teremthetik meg. A nyelvjárási szókészlet összetétele kapcsán megállapítja, hogy „két részre oszlik: 1. olyan szavakra, melyek az irodalmi nyelvben is megvannak ugyan, de más jelentéssel, és 2. olyanokra, melyek tisztán táj-szavak. Ezek ismét lehetnek egyetlen vidék sajátja, vagy több vidéké” (CSÜRY 1912: 426), ellenben a gyűjtéskor a nyelvjárásból hiányzó köznyelvi szavakat is figyelembe kell venni. A szókészleteti gyűjtés mintegy segédleteként felsorakoztatja a népi életforma gyűjtendő szavainak jellegzetes fogalomköreit, amelyek között ott szerepelnek a határrésznevek is, de mindezek mellett a népköltészeti alkotások gyűjtését is szorgalmazza. Végül a tiroli nyelvjárások intézményes keretek közötti rendszeres vizsgálatára bemutat egy tervezetet is, amelyet a svájci nyelvjáráskutató szervezet mintájára dolgozott ki.

Az előbbieken felsorakoztatott korai népnyelvkutatói közlemények tematikája, tárgyi, módszertani ismeretanyaga és nem utolsósorban tudományos szemlélete egyértelműen arról tanúskodik, hogy a Nyelvtudományi Társaság népnyelvkutató programjához gyűjtőként csatlakozó Csüry Bálint egyre inkább a népnyelvkutatás elkötelezettjévé válik. Népnyelvkutatói elkötelezettségének megszilárdítója a Nyelvtudományi Társaság köréből Gombocz Zoltán (1877–1935),

aki Bálint Gábor (1844–1913) örököséként 1914 és 1918 között a kolozsvári egyetem urál-altaji összehasonlító nyelvészeti tanszékének a tanára, akivel életre szóló szoros barátságot alakít ki. A pályája korai szakaszában a népnyelvkutatás mellett nyelvelméleti, nyelvlélektani, nyelvfilozófiai kérdésekkel is foglalkozó Csűryben ugyanis mindenekelőtt azt tudatosítja, hogy „a magyar tudósnek első-sorban a magyar nyelv tényeibe s azok vizsgálatába kell elmélyednie, s mindaddig, amíg az alapvető nyelvi tények pontos nyelvészeti tisztázása nem történt meg, bármily alapos felkészültséggel történjék is, a nyelvfilozófia és lélektan módszereivel éppen a leglényegesebb kérdésekben nem történik döntés, vagy éppenséggel téves eredményekre jut a kutató” (BAKÓ 1941: 7). A Társaság titkáráként felkéri egy teljes nyelvjárási szótár elkészítésére (1914a), amelynek korábban javasolt tervezetét (lásd TársÜgy. 1908a) a Nyelvtudományi Társaság 1908. novemberi választmányi ülésén fejti ki részletesen: „Az eddigi gyűjtések felsorolt hiányain az indítványozó úgy vélne segíthetni, ha a Magy. Nyelvt. Társaság képzett nyelvészeket, a kik a nyelvtörténeti kérdésekben is járatosak, megbízná azzal, hogy előre megállapított egységes terv szerint egy-egy nyelvileg egységes kisebb vidék (esetleg egyetlen falu) nyelvének egész szókészletét és frazeológiáját monographikusan feldolgozzák. E nyelvjárás-szótáraktól meg kellene követelnünk, hogy hangjelzésük megbízható és következetes legyen; hogy ügyeljenek a jelentések meghatározására; fontosabb tárgyaknál esetleg hosszadalmas leírás helyett rajzot adjanak; hogy az illető nyelvjárást nem az irodalmi, nyelvhez viszonyítva, hanem mint önálló nyelvegységet dolgozzák fel, lehetőleg teljes szókincsét összegyűjtsék s minden egyes cikkben kiterjeszkedjenek az illető szó használati körére is” (lásd TársÜgy. 1909). Csűry elfogadja a felkérést, és a Nyelvtudományi Társaság még ennek az évnek a februári választmányi ülésén felkéri a „a színérvárljai szótár megírására” (TársÜgy. 1914b).

Gombocz Zoltán szótártervezetének az elfogadásával Csűry végleg elkötelezi magát a tudományszak mellett, szakítva egyéb tárgyú tanulmányaival. Az első világháború viszontagságai ellenére újult erővel folytatja az 1908-ban megkezdett szamosháti gyűjtőmunkáját, amelyet a szomszédos Tiszahát ugocsai, beregi részeinek a szamoshátival érintkező területeire is kiterjeszt. 1915 után azonban a háborús körülmények következtében kénytelen leszűkíteni a gyűjtőterületét a tulajdonképpeni Szamoshát vidékére. A Nyelvtudományi Társaság erkölcsi és anyagi támogatásával végzi tovább a gyűjtés és a feldolgozás munkáját, amelyről időnként beszámol a Társaságnak (CSÜRY 1918, 1919).

Szakszerű gyűjtőmunkálatai kiterjednek a népnyelv köznyelvvél egyező és köznyelvitől eltérő szavaira egyaránt, különös tekintettel a népnyelvkutatás módszertana meghatározta fogalomkörökre, tárgykörökre, de a népnyelvi szóanyag etnolingvisztikai, néprajzi vonatkozásainak a feltárására is figyel. A háborús évek nehézségei, a magyar népnyelvkutatás kezdődő válsága sem tudja megakadályozni munkálataiban, amelynek a jelei azonban a Nyelvtudományi Társaság

körében is feltűnnek. Így többek között mindenekelőtt a Magyar Nyelv nyelvjárási közleményeinek a színvonala, terjedelme csökken fokozatosan, majd ezek a közlemények az 1910-es évek közepétől el is maradnak, beleértve a tájszóköléseket is. IMRE SAMU azzal magyarázza mindezt, hogy a folyóirat, illetőleg a körüle „tömörülő tudós nyelvészek (...) nem tudták fokozni vagy akárcsak fenn-tartani az érdeklődést a nyelvjáráskutatás iránt, nem tudták a gyűjtések színvona-lát emelni, s nem tudtak új nyelvjáráskutató gárdát sem kinevelni. Ennek lehet-tek bizonyos gazdasági okai is: a tudományos kutatásokra kevés volt a pénz, rosszak voltak a publikációs lehetőségek, de a fő ok (...) mégis abban keresendő, hogy nyelvtudományunkban teljes mértékben a történeti szemlélet vált uralko-dóvá” (1971: 9). Csűry Bálint mindenek ellenére való népnyelvkutatói kítartása azonban egyértelműen arra vall, hogy a népnyelvkutatás kivételes módon ekkor már nem pusztá elkötelezettséget jelent számára, hanem hitvallást is. Korabeli tudományos tevékenysége tükrében egy sajátos virtuális szintetikus népnyelv-kutatói program körvonalazódik, egy olyan programé, amely a válságba jutott magyar népnyelvkutatás számára is új utak, új távlatok lehetőségeit ígérheti. A háborús évek sajnos nem kedvezhetnek népnyelvkutatói törekvéseinek, szótári gyűjtési és feldolgozási munkálatain nem tud túllépni, így 1915 és 1918 között szakirodalmi munkássága majdnem teljesen elapad.

A Csűry-életmű 1918 előtti kolozsvári időszaka a háború és a népnyelvku-tatás válságának korlátozó erői ellenére is meghatározó időszak nemcsak az élet-mű, hanem a korabeli magyar nyelvjáráskutatás szempontjából egyaránt. Azáltal ugyanis, hogy Csűry kolozsvári korszakában kötelezi el magát a Nyelvtudomá-nyi Társaság intézményes nyelvjáráskutatói törekvései mellett, és gyűjtőként, vidéki megbízottként, kezdő kutatóként már ekkor figyelemre méltó eredménnye-ket is felmutat, lerakva kutatói elképzeléseinek az alapjait is, voltaképpen egy kolozsvári központú erdélyi nyelvjárás-kutatói modell lehetőségét is megterem-ti, amely a régiókban gondolkodó európai nyelvjáráskutatás első virtuális ma-gyar modelljének is nevezhető, amelynek valóra váltását, kiteljesítését a követ-kező évtizedek történései döntenek el.

2.1.2. Az 1918–1932 közötti időszak

Csűry Bálint az 1918-as korszakfordulót követően továbbra is Kolozsváron marad vállalva a húszas évek valóságát, amely „Erdély politikai, kulturális és szellemi átalakulásának olyan mélyreható fordulata, amely minden téren merő-ben új életet indított el s a tudományos törekvéseket is új feladatok elé állította” (GYÖRGY 1988: 326). A megváltozott körülmények közepette Erdélyben ebben az időben ő az egyetlen magyar nyelvész. A Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvkutató programjának elkötelezettjeként továbbra is folytatja nyelvjárás-kutató munkálatait fenntartva kapcsolatait a Társasággal, amely a tudományszak korabeli válsága ellenére a lehetőségei szerint folyamatosan támogatja a törekvé-seit. Egyedüli nyelvészként is igyekszik bekapcsolódni a korszakforduló utáni

újszerű erdélyi kisebbségi magyar szellemi életbe, amelynek a húszas évekbeli központi célkitűzése az erdélyi magyarság nemzetiségi öntudatának a kialakítása, fejlesztése. Az erdélyi napilapok, szépirodalmi, ifjúsági folyóiratok, néplapok és az Erdélyi Múzeum-Egyesület előadássorozatainak tanúsága szerint a nyelvművelés és a tudománynépszerűsítés is fontos helyet foglal el a korabeli tudományos tevékenységében a központi kutatási területet képviselő nyelvjárás-kutatás mellett.

Csűry Bálint korabeli nyelvjáráskutatásai az erdélyi kisebbségi tudományos kutatások jellegzetes kezdeti modelljébe illeszkednek, amely az erdélyi magyarság kényszerű körülmények kialakította mi-tudatának, nemzetiségi tudatának a bizonyítéka. A nemzetiségi tudat az erdélyi magyarság hatalomváltást követő kiúttalan életérzésében, majd magára találásában gyökerezik, hiszen amint azt POMOGÁTS BÉLA is megfogalmazza: „A kisebbségi sorsba került erdélyi magyar középrétegek kezdetben nehezen ismerték fel a maguk valóságos helyzetét és feladatait. Politikai intézmények és vezetők nélkül, tájékozatlanul és riadtan álltak az átalakult világban. Nemcsak ők voltak tanácstalanok, az erdélyi magyarság túlnyomó része tehetetlenül és szervezetlenül szemlélte a jövő sorsát eldöntő történelmi eseményeket” (1983: 42).

1918 korszakfordulója, ha rövid időre is, de mély válságba sodorja az erdélyi magyarság kiúttalan életérzésében osztozó Csűry Bálintot is, amelynek főbb mozzanatait SZABÓ T. ATTILA leírásából elevenednek föl: „A világháborút követő összeomlás, a forradalmak, a reá következő bizonytalanság meg az Erdélyre szakadt megdöbbenő bizonyosság, az elszakítás kora jó ideig teljesen megbénította a magába roskadt, mély érzékenyséű Csűry tudományos munkáját, sőt tudományos érdeklődését is. Mint legbensőbb kolozsvári barátja és tanártársa Brüll Emánuel szíves szóbeli közléséből tudom, e tájt legalább egy évig Csűry nem vett kézbe tudományos munkát, még nyelvészeti folyóiratot sem. Az erdélyi magyarság akkori helyzetében e lelki bénultság éppen nem volt szokatlan és indokolatlan tünet. Mindenesetre Csűry 1919–1921 közé eső irodalmi munkásságának csekélyisége e tekintetben feltűnő pangásról tanúskodik” (1941a: 68).

Csűry válsága az erdélyi magyarság válságtudatával együtt a kisebbségi mi-tudat kialakulásában oldódik fel, lényegül át kisebbségi én-tudattá, amiben kétségtelenül nagy szerepe volt a kisebbségi mi-tudat korabeli ideológiai formájának, a transzilvanizmusnak is. A maga korában és a későbbiek során is vitatott transzilvanizmus eszmerendszerében többek között olyan eszmék képviseltették magukat, mint a Romániában együttélő népek testvérisége, az európai szintre való törekvés, a nemzetiségi felelősségi tudat, az erdélyi táj szeretete, a szülőföldre való ragaszkodás, a nemzeti nyelv és kultúra fenntartása, a mindent átölelő humanizmus, a szabadelvű demokrácia stb. A nemzetiségi realizmus és a nemzetiségi romantika is szóhoz jutott közöttük, így nem valósulhattak meg maradéktalanul, a kezdeti korszakban azonban kétségtelenül reményt adtak. „A húszas

években viszont még a nemzetiségi realizmus tudatának volt erőteljesebb szerepe, a transzilvánista ideológia ebben az időben a romániai magyarság önmagára találását készítette elő. Ebben a korszakban az erdélyi gondolat a nemzetiségi öntudat és a nemzetiségi művelődés szervező erejét képezte, a transzilvánista ideológia progresszív tendenciája érvényesült” (POMOGÁTS 1983: 85).

A húszas évek erdélyi magyar tudományos kutatásai a nemzetiségi öntudat kialakítását és fejlesztését szolgáló sajátos kisebbségi művelődésszerkezetbe ágyazódnak, amely sajátos módon egy irodalomközpontú kulturális modellt követ. A tudományos és felsőoktatási intézmények megszüntetése, illetve román intézményekké való átalakítása következtében ugyanis Erdélyben nem alakulhattak ki a tudományos kutatás és képzés szükséges keretei. „A nemzetiségi történetírás, nyelvészeti, szociológiai, etnográfiai és művelődéstörténeti kutatás jobbra magányos vállalkozások eredménye volt. Kristóf György, György Lajos, Rass Károly, Borbély István irodalomtörténeti, Bitay Árpád, Karácsony János, Kelemen Lajos történetírói, Tavasz Sándor filozófiatörténeti, Bíró Vencel és Hirschler József művészettörténeti, Csűry Bálint nyelvészeti, Balogh Arthur jogtörténeti és Ferenczi Miklós bibliográfiai munkássága révén alakultak ki a nemzetiségi tudományos élet szerény műhelyei. A tudományos munka és a közművelődési tevékenység arra kényszerült, hogy szervezeti keretek és intézmények híján az irodalomban és a sajtóban próbáljon kibontakozást keresni” (POMOGÁTS 1983: 60).

A húszas évek erdélyi magyar tudományossága az Erdélyi Múzeum-Egyesület körül szerveződik, amely 1920-ban a megváltozott körülmények ellenére is újrakezdi a tevékenységét, igyekszik továbbvinni az erdélyi tudományosság hagyományait. Sajnos anyagi nehézségek miatt egészen 1930-ig nem tudja működtetni a folyóiratát, így be kell érnie a szakosztályi tudománynépszerűsítő előadás-sorozatokkal, amelyekhez Csűry Bálint is társul. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület folyóiratának a szerepét az újonnan indított Erdélyi Irodalmi Szemle című tudományos és kritikai folyóirat (1924–1929) veszi át, amely az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatával (1926–1929) együtt az Egyesület szakosztályainak és tárainak az érdekeit szolgálja 1930-ig, amikor az újraindított Erdélyi Múzeumba épül be, a sorozata pedig az Egyesület sorozatává válik.

Az erdélyi tudományosság jelentős műhelyeként számon tartott Erdélyi Irodalmi Szemle, amelynek munkatársai sorában ott szerepel Csűry Bálint is, „tükre kíván lenni Erdély szellemi életének, amelyből mindenki megtudhatja, hogy az erdélyi magyarság akár szépirodalomban, akár az egyes tudományszakokban a múltban mit produkált és ma is mit produkál. Az Erdélyi Irodalmi Szemle egyúttal azt is mutatni fogja, hogy az erdélyi magyarság szellemi téren mivel járul hozzá Románia egyetemes közművelődésének jelenlegi állapotához” (RMIL. *Erdélyi Irodalmi Szemle* a.).

Az Erdélyi Irodalmi Szemle nyomában az Egyesület újraindított folyóirata, az Erdélyi Múzeum, amelyhez Csűry Bálint szintén csatlakozik, „ebben az idő-

ben jobban, mint valaha, és tudatosabban, mint bármikor, törekedett erdélyi feladatának betöltésére, erdélyi jellegének a kidomborítására. Fél százados múltjának törekvéseiből és a körülötte lezajlott sok vitának kiforrt alapelveiből megtanulta, hogy rendeltetését akkor tölti be célszerűen, ha mindig szem előtt tartja az Egyesület muzeális és honismereti tudományos alapgondolatát, s abból igyekszik megvalósítani, amit bénult helyzete megenged, s ami a körülményekkel legjobban összeegyeztethető. Ez az időszak új feladatkört is szabott eléje, s ez abból a helyzetből származik, hogy az Erdélyi Múzeum a Romániában élő magyarságnak ma egyetlen közérdekű tudományos folyóirata, s az Erdélyi Múzeum-Egyesület az egyetlen szerv, amely Erdélyben a magyar tudományosság művelésére és ápolására van rendeltetve. Feladata és hivatása tehát, hogy a magyar tudományosság hagyományát Erdélyben (...) fenntartsa, a tudományos erőket egybefogja s a tudományos utánpótlást tőle telhetőleg támogassa” (GYÖRGY 1988: 328–329).

Az erdélyi magyar művelődési életnek sajátos kisebbségi helyzetében önnön feladatai mellett szembesülnie kell a kormány jogfosztó nemzetiségi politikájával is, amellyel szemben azonban sikerült kialakítania egyfajta függetlenséget a maga számára, a polgári demokratizmus hagyományaira támaszkodva. Ennek köszönhetően törekedhetik az erdélyi magyarság kisebbségi kultúrájának a megalapozására, ugyanakkor a modern magyar művelődés eszményeinek a fenntartására is. Ezeknek a törekvéseknek Csűry kolozsvári központú regionális népnyelvkutatói modellje is szerves részét képezheti, hisz a Nyelvtudományi Társaság európai szellemiségű népnyelvkutató programjában gyökerezve eleget tesz az erdélyi tudományosság honismeret eszméjének is.

A kisebbségi magyar művelődési közeg sajátos hatást gyakorol Csűry nyelvjáráskutatásaira. Nem biztosíthatja a kiteljesítésükhöz elengedhetetlenül szükséges intézményes kereteket a számukra, de haladó eszmeiségének köszönhetően egyértelműen szavatolja őket mint az erdélyi kisebbségi magyarság egyik legfontosabbik identitástényezőjének: anyanyelvének, anyanyelvjárásának a feltárását, megismerését szolgáló tudományos kutatásokat. Következésképpen Csűry Bálint az erdélyi kisebbségi tudományosság sajátos erőterében is továbbviheti, továbbfejlesztheti az előző korszakbeli témáit, elképzeléseit, amelyek virtuális nyelvjárás-kutatói modelljének a kijegecesedését szolgálják egy olyan fejlődéstörténeti korszakban, amikor egyébként a vidékre viaszorult tudomány szak teljes mértékben válságba jut.

Csűry Bálint kisebbségi magyar nyelvjáráskutatásai a megelőző korszakbeli nyelvjáráskutatásai folytatásaként továbbra is átfogják a nyelvjáráskutatás mindkét alapterületét, kiterjednek az anyaggyűjtésre és a feldolgozásra egyaránt. Jelentős eredményeik egy részét, amint az előbbiek is utaltak rá, az Erdélyi Múzeum, az Erdélyi Irodalmi Szemle, a másik részét pedig a budapesti szakfolyóiratok közlik, így mindenekelőtt a Magyar Nyelv, amelynek Csűry „nemcsak

egyik leghűségesebb, hanem egyik legszínvonalasabb szerzője” (BENKŐ 1987: 130), de a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai sorozat is.

A nyelvjárási anyaggyűjtési munkálatok mindenekelőtt folytatják a Szamos-háti szótár anyaggyűjtését, de újabb vidékekre is kiterjednek, így a Székelyföldre, Kalotaszegre és Moldvára is, fokozatosan bővítve a kisebbségi kutatásokba bevont nyelvjárásterületek sorát. A módszeres gyűjtések középpontjában továbbra is az élő népnyelvi gyűjtések állnak, ezek mellett azonban Csűry még az erdélyi nyelvjárás-történeti forrásanyag feltárásával is foglalkozik, az Erdélyi Múzeum-Egyesület korabeli muzeális irányzatának szellemében tanulmányozza annak a kéziratárát, levéltárát, könyvtárát is. Másolja, kiadásra készíti elő a kéziratok gyűjtemények régi magyar okleveleit, verses emlékeit. 1928-tól pedig közli a 16. századi oklevelek egész sorát a Magyar Nyelvben.

A népnyelvi anyaggyűjtéssel párhuzamosan folytatja a szótárszerkesztési munkálatait is, amelyeket azonban kiterjeszt a moldvai csángó nyelvjárásra is. Egy déli csángó szótár összeállítását tervezi YRJÖ WICHMANN (1868–1932) északi csángó szótárának (1936) kiegészítése céljából, követve a legkeletibb magyar nyelvjárásterület messzi múltba visszanyúló vizsgálatának hagyományait. 1928 és 1930 között Bogdánfalva környékén három nyáron át gyűjti ennek az anyagát, de a tervét sajnos nem valósíthatta meg, mivel a második világháború eseményei a készülőfélben levő szótára kéziratát megsemmisítették.

A nyelvjárási anyaggyűjtés minden fontossága és jelentősége ellenére Csűry korabeli nyelvjárás-kutatásainak központi területét mégiscsak a gyűjtött nyelvjárási anyag feldolgozó munkálatai képezik, amelyekkel új utakat jelöl ki a monografikus kutatások terén. Több szempontból is megújítja a nyelvjárási monográfiát kidolgozva a jelenségmonográfia műfaját, amely nyelvrendszer-tani szempontból szakít a teljesség elvével, és a nyelvjárási rendszer valamely részrendszerének a leírására törekszik (vö. BENKŐ 1982: 10–11). A korabeli jelenségmonográfiák a vizsgált nyelvjárások sajátos hangtani és alaktani jelenségeivel foglalkoznak. A hangtani monográfiák többek között a hanglejtés kérdéseit tárgyalják, amelyet egyrészt a szamosháti (CSÜRY 1925), másrészt a székely és a moldvai nyelvjárásban vizsgálnak (CSÜRY 1930), felállítva a magyar mondat-hanglejtés jellegzetes tipológiáját. De kitérnek az asszociatív hangtani jelenségekre is, így tárgyalják a szamosháti nazalizáció (CSÜRY 1926), a szamosháti, tiszaháti, ugocsai elízió sajátosságait is (CSÜRY 1929). Az egyetlen alaktani monográfia a moldvai nyelvjárás igeidőinek, igealakjainak funkcionális jelenséggörvét tárgyalja (CSÜRY 1932). A monografikus munkálatok nyelvjárás-kutatáson belüli helye és szerepe kapcsán BAKÓ ELEMÉR a következőket állapítja meg: „Erre az időszakra esik Csűry sajátos munkamódszerének, a népnyelv monografikus feldolgozásának teljes kibontakozása. Egyedül, példák után igazodni nem tudva, lassanként érlelődik meg benne az új módszer, amely a régi »nyelvjárás-tanulmányok« ötletszerűen, csak néhány példát kiragadó, problémátlan tárgya-

lasmódja helyébe a tárgyalásra kerülő nyelvi jelenség összes részleteit minden vonatkozásban vizsgálat alá veszi az illető nyelvjárásterületen belül. Ez a módszeri eljárás, az ún. jelenségmonográfia, a legjobb út afele, hogy a népnyelv jelenségeinek búvárlása a nyelvtudomány többi területein elért színvonalra emelkedjék és így megállapításai zökkenők és szakadékok nélkül kapcsolódjanak a nyelvtudomány többi eredményeihez” (1941: 10).

A nyelvjárási gyűjtések és feldolgozások mellett ebben az időszakban Csűry Bálintnak lehetősége adódik az egyedül általa képviselt erdélyi népnyelvkutatás hatókörének a kiszélesítésére egy gyűjtőcsoport megszervezésével. 1928 őszén ugyanis anyanyelvi képzés indul a kolozsvári román nyelvű egyetem magyar hallgatói számára szakmai felkészültségük elmélyítése érdekében, amelyet a Főiskolai Hallgatók Tanulmányi Felügyelő Bizottságának elnöke, György Lajos (1890–1950) szervez, aki az erdélyi magyar irodalom és tudományos élet két világháború közötti irányítójaként németországi tanulmányúton ismerhette meg a kisebbségi életforma, a művelődési feladatok és a főiskolás ifjúság nevelésének a kérdéseit. Ennek a képzésformának a keretében 1929 őszén Csűry Bálint hangtani, hangtörténeti előadásokat indít, amelyeken igyekszik bevezetni hallgatóit a népnyelvkutatás kérdéskörébe és megnyerni őket a népnyelvgyűjtés ügyének is. Hallgatói körében ekkor tűnik fel az erdélyi nyelvjáráskutatás majdani nagy tudósa, a református kollégiumból már ismert Szabó T. Attila (1906–1987), akit 1930 nyarán magával visz moldvai gyűjtőújtjára is, megnyerve őt már ekkor a nyelvjáráskutatás ügyének. Minden bizonnyal a népnyelvkutatás egyetemi oktatásba való bevezetésének távlati terve is foglalkoztatja ebben az időszakban Csűryt arra késztetve, hogy 1930-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen magántanári habilitációt nyerjen a népnyelvkutatás területén.

Nyelvjáráskutató pályája 1918 utáni szakaszában kisebbségi nyelvjáráskutatóként Csűry Bálint nemcsak az erdélyi magyar, hanem a válságba jutott magyarországi magyar nyelvjáráskutatásnak is a legkiválóbb szakemberévé válik. Tudományos eredményeit elismeri az erdélyi és a magyarországi tudományosság egyaránt. Tagjává választja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, az Erdélyi Irodalmi Társaság, a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1926-ban felveszi választmányi tagjai sorába, 1928-ban pedig Szily-jutalomban részesíti, de levelező tagjává avatja a Magyar Tudományos Akadémia is, amely 1927-ben Sámuel-Kölberdíjjal jutalmazza. 1932-ben pedig elnyeri a debreceni egyetem felkérését is a magyar és finnugor nyelvészeti tanszék vezetésére, ami együtt járt a népnyelvkutatás országos megszervezésének nagyszabású feladatával is.

2.2. A debreceni korszak

Csűry Bálint nyelvjáráskutató életműve, amely a kolozsvári évek alatt alapozódik meg, az 1932 és 1941 közötti debreceni korszakában teljesedik ki, amikor a falukutató mozgalomnak köszönhetően a népi kultúra ismételten a tudományos érdeklődés homlokterébe kerül, és ügyét a művelődéspolitikai is támogatja (vö.

KISS 2005: 409). Mindezek mellett két másik tényező is felszabadító erővel hat rá: „az egyik Debrecen tiszta, hamisítatlan, szabad magyar légköre, amelyben minden gondolat élőszóban is kivirágozhatott, a másik pedig a megváltozott munkakör, amely végre valahára lehetővé tette Csűry számára, hogy önmagát adja, vágyait kövesse, terveinek megvalósításán dolgozzék” (BAKÓ 1941: 17).

Csűry Bálint kolozsvári református kollégiumi tanárként és a budapesti tudományegyetem magántanáraként fogadja el a debreceni egyetem meghívását. Nem könnyű döntését emberi, tudósi nagyságáról tanúskodó nyelvjárás-kutatói hitvallása szavatolja egyértelműen, amelyet az erdélyi nyelvjáráskutatással kapcsolatot tartó debreceni korszaka igazolhat vissza maradéktalanul a magyar nyelvjáráskutatást föllendítő, új korszakot nyitó eredményeivel. A tudománytörténet véleménye szerint ezekre az eredményekre „méltán lehet büszke a magyar nyelvjáráskutatás” (MÁTÉ 1997: 144), hisz lehetővé teszik a tudományszak századforduló után bekövetkezett válságának a felszámolását és újbóli európai integrálódását.

Csűry debreceni korszakának nyelvjáráskutató tevékenysége voltaképpen szerves folytatása, illetve kiteljesítése a Magyar Nyelvtudományi Társaság századeleji programja szellemében Kolozsváron megalapozott regionális népnyelvkutatási modellnek, amelyet a vizsgálati tárgy, a nyelvjárás térbeli megosztottsága alapján egyre több nyelvjárási egységre igyekszik kiterjeszteni, tekintettel a magyar nyelvterület nagyfokú feltáratlanságára.

Tudományos tevékenysége főbb vonulataiként továbbra is a lexikográfiai munkálatok, a monografikus jelenségvizsgálatok és a tudományszervező törekvések emelhetők ki, amelyek súlypontja módosul a tudományszak legidőszerűbb feladata, a válság felszámolása függvényében. Ennek érdekében dolgozza ki eddigi kutatásai szintéziseként újszerű népnyelvkutató programját, új fejezetet nyitva a magyar népnyelvkutatás történetében.

A debreceni korszak lexikográfiai munkálatai középpontjában továbbra is a főmű, a Szamosháti szótár áll, amelyet szerkesztési munkálatai lezárása nyomán 1935–1936-ban a Magyar Nyelvtudományi Társaság jelentet meg két kötetben. A Magyar Tudományos Akadémia is támogatja a kiadást, és 1940-ben Marczi-bányi-jutalomban is részesíti. Modern nyelvjárás szemléletének köszönhetően, amely szerint a nyelvjárás a táji és a köznyelvvel egyező jelenségek együttese, a szótár egy új szótártípust honosít meg a magyar nyelvjárási lexikográfiában, az ún. regionális szótár típusát, amely „egy-egy régió, tájegység szókészletét a viszonylagos teljesség igényével tartalmazó szótár” (HEGEDŰS 2001: 399), előzményei pedig a német szótáriradalomba vezetnek vissza (i. m. 397). Új műfaji követelményeinek megfelelően egy tájegység nyelvjárási szókészletének alfabetikus elrendezésével, módszeres interpretálásával a dialektológia és a társtudományok egész sorának segédeszköze, amint arra az Előszó is felhívja a figyelmet (CSŰRY 1935–1936: 4–5).

A műfaj megszabta korszerű szempontrendszerében többek között a nyelv-földrajzi vizsgálat szempontja is szerepel: „Azokat a szavakat, melyekkel szülőfalumban nem találkoztam, hanem amelyeket a bejárt terület más falujában jegyeztem föl, szintén fölvettem szótáramba. Csakhogy az ilyen adat után mindig odajegyeztem a lelőhelyét is. Ahová nincs lelőhely külön följegyezve, azok szülőfalum és az egész Szamoshát adatai” (CSÜRY 1935–1936: 3–4). A szótár a társadalmi szempontokra is tekintettel van, s ennek megfelelően feltünteti „a szó vagy jelentés használatának körét is, pl. ilyenformán: öregek beszédében, bizalmas, érzelmes, indulatos beszédben, kaszárniai nyelvben, műveltebbek beszédében, ironikus, gúnyos, tréfás, pejoratív értelemben” (i. m. 9).

De érvényesíti a 20. század első felében feltűnt „Wörter und Sachen” módszerét is, így a szavak jelentése kapcsán nem elégedik meg annak általános értelmezésével, hanem igyekszik a szavak által jelölt tárgyakat, folyamatokat a legpontosabban körülírni, esetenként rajzokkal, illusztrációkkal is szemléltetni. Tárgyravonatkoztatottsága következtében túlmutat önmagán, megfelelő a néprajzi kutatás követelményeinek is (vö. BALASSA 1990: 17, MÁTÉ 1997: 150).

A Szamosháti szótár eleget téve a regionális szótár legalapvetőbb európai követelményeinek a magyar nyelvjárási lexikográfia határkö értékű szakmunkája, amely megnyitja a regionális szótári kutatások sorát a magyar nyelvjárási lexikográfiában (vö. HEGEDŰS 2001: 399). SZABÓ T. ATTILA a következőkben jelöli ki lexikológiai, lexikográfiai szerepét: „A téves hiedelmek egész seregét rombolja le ez a hatalmas nyelvjárás-gyűjtemény. Hisz minket még arra tanítottak, hogy a nép szókinca szegény: egy földműves a mindennapi érintkezésben 300–400 szóval beéri. Hozzászoktunk ahhoz, hogy gazdagnak, fordulatosnak, kifejezőnek, egyszerűen szépnek csak irodalmi nyelvünket, csupán remekíróink nyelvét tartjuk. Hogy a népnyelvben különleges gazdagság, a fordulatok játsszi merészsége, az egyszerűség kifejező ereje rejtőzik, azt a népből szakadt írókon kívül csak néhány népnyelvvel foglalkozó kutató tudta. Valóban igaza van tehát Csüry Bálintnak, hogy csak figyelmes tekintetet kell vetnünk egy ilyen népnyelvi szótárba, csak bármily futó összehasonlítást tennünk az irodalom és népnyelv szótára között, és mindjárt rendkívül jellemző vonások tárulnak elénk a népi szó- és képzetkincsre nézve minőség és mennyiség tekintetében egyaránt. A nép szó- és kifejezőkészlete sokkal gazdagabb, mint azt az avatatlan hiszi, de egészen természetes, hogy a népet körülvevő világ, a népi célok és kérdések szabják meg a nép szó- és képzetkincsének terjedelmét és tartalmát” (1981a: 255). Értékére, maradandóságára YRJÖ WICHMANN egyik szótárakkal kapcsolatban tett megállapítása mutat rá leginkább, amelyet BAKÓ ELEMÉR Csüry-monográfiája is kiemel: „abból, amit mi nyelv kutatók kiadunk, minden más elavul az idő multával, kivéve nyelvi szövegeinket és szótárainkat. Ezek tehát megérik azt a nagy munkát és törődést, amit rájuk áldozunk” (1941: 21).

Csúry debreceni lexikográfiai munkálatai során a moldvai csángó nyelvjárás két szótári tervével is foglalkozik. Az egyik az ugyancsak a kolozsvári korszakában indított déli csángó szótárának a „kedves terve”, amelyet a Moldvában gyűjtött anyaga alapján igyekszik megszerkeszteni. Sajnos ez a szótár nem láthat napvilágot, mivel a kézírata 1944 őszén a háborús események közepette elpusztult. A moldvai szótári tervei másika pedig egy finn–magyar közös szótári terv: YRJÖ WICHMANN (1868–1932) század elején gyűjtött északi és hétfalusi csángó szótára kiadásának a terve, amelyhez 1934-ben Artturi Kannisto finn nyelvész (1874–1943) felkérésére csatlakozik. A közös szerkesztési munkálataik eredményeként 1936-ban Helsinkiben megjelent szótár, a *Wörterbuch des ungarischen moldauer nordcsángó- und des hétfaluer Csángódialektes a magyar és a finn nyelvtudomány szempontjából egyaránt fontos munka, de a legnagyobb szerepe mégiscsak a moldvai csángó nyelvjáráskutatás fellendítésében, kibontakoztatásában van.*

A kolozsvári korszakban megalapozott monografikus jelenségeírások nyomán fokozatosan megérlelődik Csúryban az a gondolat is, hogy megírja a szamosháti nyelvjárás teljes hangtanát. Így ebben az időszakban is folytatja a szamosháti nyelvjárás sajátos hangtani jelenségeit feldolgozó monografikus tanulmányai sorát, amelyekkel követendő példát nyújt a nyelvjárás legdifferenciálabb erejű összetevőjének, a hangtanának a leírására is a szókészlet újszerű regionális szótári feltárása nyomában. Legújabb hangtani monográfiáiban asszociatív hangtani jelenségekkel (CSÚRY 1936b), valamint a magánhangzórendszer történeti kérdéseivel foglalkozik (CSÚRY 1939b; 1940).

A Csúry-féle jelenségmonográfiák jelentős mozzanatai a nyelvjárasi monografikus feldolgozások történetének, amint az már kiderült a kolozsvári korszak kapcsán is. A műfajt megújító szempontok között a korábban említett nyelvrendszertani szempont mellett hangsúlyoznunk kell még sajátos teljes nyelvjárás-szemléletük szempontját is, hisz BENKŐ LORÁND szavait idézve: „Tudjuk azt, hogy tudománytörténetileg ennek a szemléletnek az apostola, kezdője voltaképpen Csúry Bálint volt a Szamosháti szótárral is, meg aztán azokkal a részmonográfiákkal is, amiket részben ő, részben tanítványai készítettek” (1982: 13), de meg kell említenünk még a diakrónia szempontját is, amely „azonban lényegében kudarcot hozott, nem Csúry hibájából, hanem egyszerűen az akkori idők nyelvi szemléletének a hibájából, hiszen köztudott az, hogy a Csúry-iskolában a történetiséget úgy óhajtották megvalósítani, hogy vettek egy általános magyar nyelvtörténetet, és vették egy nyelvjárásnak a mai szinkrón rendszerét, és ezt a szinkrón rendszert próbálták az általános történeti háttérrel magyarázni. Természetesen ez nem lehetséges” (BENKŐ 1982: 15).

Csúry Bálint nyelvjáráskutató életművének harmadik területe, a tudomány-szervezés a lexikográfiai és a monografikus feldolgozó munkálatokkal együtt szintén visszavezet a kolozsvári korszakba, amely azonban nem nyújthat kedve-

ző körülményeket számára, amire egyébként az életmű 1918 előtti és utáni időszakának előbbiekbeli bemutatása is igyekezett rámutatni. A szórványos kolozsvári előzmények nyomán a debreceni korszak nyújthat igazi lehetőséget ahhoz, hogy Csűry megvalósíthassa tudományszervező elképzeléseit, törekvéseit is, amelyek homlokterében a magyar népnyelvkutatás válságának felszámolása és európai fölzárkóztatása áll.

Az érdemben a debreceni korszakhoz kapcsolódó tudományszervezési törekvések legfontosabb mozzanatai között az intézményes magyar népnyelvkutatás elméleti, módszertani alapjainak a kikristályosítása említhető mindenekelőtt, amelyeket A népnyelvi bűvárlat módszere című programadó szintézisében mutat be (CSÜRY 1936a), majd ezt követően az 1937. évi országos felsőoktatásügyi kongresszus elé terjesztett indítványa, amely az intézményes népnyelvkutatás megvalósításának feltételeként az egyetem és a nyelvjáráskutató intézet közreműködését irányozza elő (BAKÓ: 1941: 33), végül pedig a tudományszak első intézményének, a debreceni Magyar Népnyelvkutató Intézetnek a megteremtése (1938), valamint az első nyelvjárástani periodika, a Magyar Népnyelv (1939) megalapítása (vö. KÁLNÁSI 1998: 10–19).

Csűry Bálint mindezeknek a tudományszervező törekvéseknek köszönhetően a népnyelvkutatás első katedrás professzoraként megteremti a tudományszak első nyelvjáráskutató irányzatát is, az ún. Csűry-iskolát, amely a tervszerű, rendszeres magyar nyelvjáráskutatás megalapozásával a magyar nyelvjáráskutatás első korszaka válságának felszámolásához és a tudományszak újbóli európai fölzárkóztatásához járul hozzá. IMRE SAMU megfogalmazása szerint ugyanis Csűry Bálint „új színt, új elgondolásokat, új kezdeményezést” visz a korabeli magyar népnyelvkutatásba, előkészítve annak korszakváltását: „Személyes példamutatással, szívós, célratörő munkával, a hivatalos szervek részvétlensége, nemegyszer nyílt vagy burkolt gáncsoskodása ellenére mindössze néhány év alatt felvirágoztatta a magyar nyelvjáráskutatást, számottevő tanítványi gárdát nevelt ki. A debreceni egyetemet rövid idő alatt a nyelvjáráskutatás hazai központjává tette, s munkásságával megtermékenyítette a többi egyetemen, elsősorban a budapestin és a kolozsvárin folyó hasonló jellegű kutatásokat is. Az 1940-es évek végén meginduló rendszeres, széles perspektívájú nyelvjáráskutató munkához kétségtelenül ő teremtette meg a biztos kiindulási alapot” (1971: 18).

Csűry új szellemű programadó szintézise, A népnyelvi bűvárlat módszere (1936a) eltekint a tudományszak korabeli kényszerű területi tagoltságától, és hatókörét kiterjeszti a magyar nyelvterület egységes egészére. A magyar nyelvterület egészének kutatásai alapján taglalja a tudományszak kérdésköreit. Tudománytörténeti bevezetője nyomon követi az erdélyi részek kutatásait is, amelyek között az intézményes nyelvjáráskutatás egy korai kezdeményezésére is rábukkanhatunk: „Aranka Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társasága az első tudományos társaság, mely a nyelvjárásbűvárlatra is kiterjeszti figyelmét. A társaság

hátramaradt kéziratok között van egy tanulmány, mely a székelyek, mezőségiak és a tótok szomszédságában lakó magyarok nyelvjárását ismerteti hangtan és szókincs tekintetében. (...) Ez az ismeretlen szerzőtől való tanulmány volna eszerint az első magyar nyelvjárástanulmány” (1936a: 4). Ezt követően a tudományszak elméleti, gyakorlati kérdéseinek szintézisében a népnyelvkutatás néplélektani szempontok alapján megközelített tárgyával, a népnyelvvvel foglalkozik, valamint a kutatások helyzetével, azok nyelvtudományon belüli helyével, ugyanakkor szerepükkel, feladataikkal és európai kapcsolataikkal is, befejezésképpen részletesen fejtve ki a népnyelvgyűjtés tulajdonképpeni módszertanát. A magyar népnyelvkutatásról a következőket állapítja meg: „Az egyéb téren oly szép eredményeket felmutató magyar nyelvű bűvárlat a magyar népnyelv kutatását sajnálatosan elhanyagolta. Nyelvjárásbűvárlatunk sohasem volt kellően megszervezve s a magyar népnyelv bűvárlatát nem sikerült az egész magyar nyelvterületen rendszeressé és állandóvá tenni” (i. m. 9). Sürgeti a szervezett, rendszeres, állandó kutatások megszervezését egyrészt az irodalmi nyelv nyelvjárásokra gyakorolt többirányú hatásából kifolyólag, másrészt pedig „a megszállott területeken levő nyelvjárásainkat fenyegető veszedelem miatt” (i. m. 20).

Az elszakított területek intézményes keretek közötti kutatása kapcsán az erdélyi népnyelvgyűjtés megszervezését az általa jól ismert erdélyi tudományos és irodalmi társaságokkal, ifjúsági egyesületekkel, így az Erdélyi Irodalmi Társasággal, az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel, az Erdélyi Fiatalokkal tervezi, követve a hagyományokat, hisz „Az Erdélyi Irodalmi Társaság tűzött is ki nyelvjárás bűvárlatokra pályázatot 1928-ban, az Erdélyi Fiatalok Faluszemináriuma pedig az erdélyi magyar népnyelv bűvárlatát is feladatai közé tűzte” (CSÜRY 1936a: 20). Az erdélyi, illetve a romániai magyar nyelvjáráskutatás hiányosságainak a felidézésével szorgalmazza „az ismeretlen erdélyi nyelvterületek” mielőbbi feltárását: „Legtöbb erdélyi és felvidéki nyelvjárásunkról nagyon hiányos tudásunk van, sokról éppen semmi. Mily megbecsülhetetlen forrás lenne nyelvünkre nézve a moldvai csángó nyelvnek vagy a szlavóniai magyarok nyelvének szókincséről egy kimerítő, megközelítőleg teljes szótár” (i. h.).

Az intézményes népnyelvkutatás elméleti, módszertani alapmunkájával is azt igazolja Csűry, mint egyébként életműve egészével is, hogy „valóban széles horizontú kutatásként gondolta, tervezte, illetőleg művelte a nyelvjáráskutatást, nála ugyanis a »nép« nyelvének kutatása szerves része volt az egész népélet vizsgálatának (...) Csűry számára sem volt azonban külön népnyelvkutatás és nyelvjáráskutatás! Nála is ugyanazt jelentette a kettő” (KISS 2005: 413). Következésképpen az újabban szűkebb és tágabb értelemben is vett népnyelvkutatás utóbbi változatának a képviselője (i. m. 411–412).

Az intézményes keretek közötti magyar népnyelvkutatás következő alapdokumentuma a Magyar Népnyelvkutató Intézet programadó tervezete, amelyet az intézeti évkönyv beköszöntő kötete tesz közzé Mit akarunk? címmel (CSÜRY

1939a). A tervezet szerint az Intézet célja: „a rendszeres magyar népnyelvkutatás állandóvá tétele s a magyar nyelvatlasz munkálatainak megindítása” (i. m. 5). Ennek megvalósítására pedig a már megkezdett munkálatok alapján három feladat kör jelölhető ki: a Bihar megyében kezdett népnyelvi, helynévi, nyelvföldrajzi kutatások, „az elszakított, vagy szórványokban élő magyarság nyelvének tanulmányozása” (i. h.), valamint a debreceni cívisnyelv szótári vizsgálata. Az elszakított erdélyi részek folyamatban levő népnyelvkutatásaira kitérve jelzi azok két lehetséges alternatíváját is: „Most folyik a moldvai déli-csángó gyűjtés szótári feldolgozása a Magyar Nyelvtudományi Társaság számára. E készülő szótár Wichmann György északi-csángó szótárát a déli-csángók szókincsével fogja kiegészíteni. (...) Kalotaszegen dr. Szabó T. Attila és dr. Nagy Jenő végzett, Erdély más részein mások végeztek népnyelvi tanulmányokat” (uo.).

A Csűry-életmű az erdélyi nyelvjáráskutatás mindkét tervezetben jelzett lehetőségére megteremti az alapokat, hisz sajátos térbeli, időbeli dimenziói meghatározta tagoltságában kétségtelenül magában hordozza azokat. A kolozsvári korszakában ugyanis az Erdélyben általa megalapozott regionális magyar nyelvjáráskutatásnak, illetve annak kisebbségi körülmények közötti formájának a képviselője, a debreceni korszakában pedig az intézményes népnyelvkutatás magyar nyelvterület egészére kiterjedő tervezete értelmében egyrészt a Magyarországon zajló erdélyi tárgyú kutatásokat reprezentálja, másrészt pedig az Erdélyben is fokozatosan erőre kapó népnyelvi kutatásokat. Az előbbieknél elsősorban Csűry a képviselője, de a Csűry-iskola tanítványai is csatlakoznak hozzájuk, az utóbbiaknak viszont már a Csűry-tanítványok, közöttük is elsősorban Szabó T. Attila.

A kolozsvári központú erdélyi népnyelvkutatás ügye a Csűry-életmű debreceni korszakának is a legfontosabbik törekvései közé tartozik. Csűry a nyelvjáráskutatás első katedrás professzoraként is fontos feladatának tartja a tanítványai, közöttük a kolozsvári Szabó T. Attila szakmai képzését is, akire Kolozsváron az ő tudósegénisége gyakorolta a legmélyebb hatást Kelemen Lajos (1877–1963) történettudós, levéltáros mellett, akit Erdély múltjának e századbeli legjobb ismerőjeként tart számon a tudománytörténet. A Csűry-hatás döntő mozzanataként Szabó T. Attila a Csűry képviselte népnyelvkutatás, illetve nyelvtudomány erdélyi kisebbségi körülmények közötti jelentősége felismerésének az élményét hangsúlyozza, amely az 1930-as közös moldvai gyűjtőúthoz (SZABÓ T. 1941b: 306) és Csűry Debrecenbe való távozásának mozzanatához kapcsolódik (SZABÓ T. 1988: 258).

Az 1930-as évek eseményei már egyértelműen tükrözik a Mester és Tanítvány bensőséges emberi, szakmai kapcsolatát, a Mester szakmai irányító szerepét, akinek Szabó T. Attila mindenekelőtt követi századeleji pályakezdő modelljét. Így 1932-ben közli erdélyi helynévgyűjtő munkája eredményeit a Magyar Nyelvben, 1932 és 1933 fordulóján pedig a Magyar Nyelvtudományi Társaság féléves ösztöndíjában részesül, amely lehetővé teszi a szakmai kapcsolatok meg-

alapozását is. 1933-ban mindketten előadást tartanak a Magyar Nyelvtudományi Társaságban. Csűry a Szamosháti szótár munkálatairól számol be, Szabó T. Attila pedig a helynévgyűjtés jelentőségéről tart előadást egyértelműen bizonyítva azt, hogy az erdélyi népnyelvkutatás elkötelezettjeként új utakat is nyit a népnyelvi szókészlet helynévi rétegének a vizsgálataival. 1935-ben Csűry Bálint biztatására szerez doktori címet is a debreceni egyetemen.

Csűry Bálint megkülönböztetett figyelemmel követi nyomon, egyengeti, irányítja Szabó T. Attila erdélyi tudományszervező törekvéseit is, amelyek igyekeznek folytatni, kiteljesíteni a Csűry-életmű kolozsvári korszakának tudományszervező próbálkozásait. 1937 nyarán már meg is látogatja az előző évben Kolozsvárra visszatért Szabó T. Attila újonnan szervezett kis erdélyi népnyelvgyűjtő műhelyét, amely a kolozsvári magyar nyelvű egyetemi képzésnek még azokban a sajátos kereteiben alapíthatott, mint a korábbi Csűry-féle műhely is. Tagjai a kolozsvári iskola második nemzedékének majdani neves képviselői: Márton Gyula (1916–1976), Gálffy Mózes (1915–1988), Árvay József (1916–1975), Györbíró Jenő, akik közül MÁRTON GYULA így emlékezik vissza Csűry szakmai látogatására: „A kis nyelvjáráskutató csoport számára nagy élményt jelentett az is, hogy 1937 júniusa tájt, mintegy évváró ünnepségen, sikerült személyesen megismerkednie Csűry Bálinttal. A megbeszélésre a volt református kollégium könyvtárában került sor. Ismertette velünk röviden a nyelvjáráskutatás fontosságát, hazai feladatait, s a munka minél előbbi megkezdésére ösztönzött bennünket. Erre már az év nyarán sor is került” (1973: 181).

Csűrynek köszönhető többek között még az is, hogy 1939-ben Szabó T. Attila népnyelvkutató műhelye eredményes tevékenysége alapján nemcsak az erdélyi, hanem a magyarországi tudományosság előtt is bemutatkozhatik, nemcsak a kolozsvári egyetem magyar tanszékvezetője, Kristóf György hatvanadik születésnapjára összeállított kötetben, hanem a Magyar Népnyelv első évfolyamában is közzéteheti a Csűry népnyelvkutatói programját követő erdélyi népnyelvkutatás legújabb eredményeit. Mindez lehetővé teszi azt, hogy erdélyi intézményes keretek hiányában is be tudjanak illeszkedni az intézményes magyar nyelvjáráskutatás új irányzatába, illetve a magyar nyelvjáráskutatás korabeli szellemi erőterének egységes egészébe.

Az 1940-es évek történelmi eseményei nyomán a magyar tudományosság területi egységének a visszaállításával, ha nem is hosszadalmas, de kedvező időszak következik az erdélyi nyelvjáráskutatás számára is. Megteremtődnek az intézményes népnyelvkutatás erdélyi feltételei az egyetem Szegedről való visszatérésével, az Erdélyi Tudományos Intézet megalapításával Debrecen és Budapest nyomán Kolozsvár is az intézményes magyar nyelvjáráskutatás figyelemre méltó központjává válik. Mindez jórészt a debreceni intézetnek köszönhető, amely testvérintézményként támogatja az Erdélyi Tudományos Intézet Magyar Nyelvészeti Osztályának a megszervezését is.

A debreceni intézet mindenekelőtt az erdélyi kutatások tudományos erőinek a biztosításában nyújt segítséget. Csűry Bálint a még rendelkezésére álló rövid időszakban tanítványait küldi Kolozsvárra, amikor Szabó T. Attila az intézeti Nyelvészeti Osztály vezetőjeként és a visszatért magyar egyetem tanáráként támogatást kér tőle. A Csűry-tanítványok közül előbb Balassa Iván (1917–2002) érkezik 1940-ben gyakornokként a kolozsvári egyetemre, akit a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumhoz való áthelyezése után Imre Samu (1917–2002) követ, aki 1941–1944 között lesz az Erdélyi Tudományos Intézet kutatója, akárcsak a Kolozsváron megtelepedő Nagy Jenő (1906–1996) is.

A Csűry Bálint intézményes népnyelvkutató tervezete által megalapozott intézetközi együttműködés legalapvetőbb meghatározója a debreceni és a kolozsvári intézeti programok szerves összefüggése: a Szabó T. Attila által 1940-ben kidolgozott erdélyi népnyelvkutató program szervesen illeszkedik a debreceni intézeti tervezet feladatkörei együttesébe: „az elszakított, vagy szórványokban élő magyarság nyelvének tanulmányozása” feladatkör erdélyi részlegét képviseli. Követi a Csűry-tervezet modelljét, amelynek jellegzetes hármas szerkezeti felépítése alapján teljes mértékben megfelel, de feladatkörei tartalmaira nézve csak részlegesen, ugyanis egy sajátos erdélyi népnyelvkutatói szemlélet alapján azokat átrendezi, így főbb kutatási irányai a következők: „1. Az Erdélyi nyelvjárások atlaszának elkészítése; 2. Erdély élő helynévanyagának rendszeres összegyűjtése és azok egyeztetése a történeti feljegyzésekkel; 3. Nyelvjárási és nyelvtörténeti monográfiák készítése. Mindehhez a későbbiekben az 1940-es évek közepétől kezdve egy erdélyi oklevélszótár terve is csatlakozott, mely elsősorban Szabó T. Attila munkájára épült” (BALASSA 1996: 32–33).

A Szabó T. Attila által irányított intézményes erdélyi népnyelvkutatás, amely a Csűry-iskola programját követi, az 1940-es évek elején indul az Erdélyi Tudományos Intézet és a Ferenc József Tudományegyetem nyelvészeti tanszéke kutatói közreműködésével, és tervezete értelmében átfogja a népnyelvkutatás három fő területét. Eredményes munkálatainak köszönhetően mindössze pár év lefolyása alatt újabb nyelvjáróterületekre terjeszti ki a hatáskörét a Csűry Bálint által is számbavett feltáratlan keleti részekről (vö. MÁRTON 1973: 183–184, GÁLFFY 1978: 789–794, BALASSA 1996: 78–84).

Az intézeti nyelvföldrajzi, névtani és a tulajdonképpeni népnyelvi gyűjtési és monografikus munkálatok mindenekelőtt Kolozsvár és környékére irányulnak. A legfontosabb nyelvjárási sajátosságokra figyelő nyelvföldrajzi vizsgálatok a keleti székelység század eleji (HORGER 1905) vizsgálatai, valamint az 1930-as évek második felének erdélyi nyelvföldrajzi próbálkozásai nyomán, amelyek a Csűry Bálint összeállította kérdőív alapján történtek néhány kutatóponton, rövid idő alatt az intézményes magyar nyelvatlaszkutatás, illetve tájatlaskutatás legelső szakmunkáját eredményezik, amely Huszonöt lap „Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképe”-ből (SZABÓ T.–GÁLFFY–MÁRTON 1944) címmel jelenik meg.

Az erdélyi nyelvföldrajzi kutatások történetében nagyon fontos munka, amely megalapozza a magyar nyelvjáráskutatás következő korszakának, az atlaszok korának erdélyi munkálatait. Ezek nagyszabású eredményei a magyar nyelvterület keleti részének Csűry tervezte átfogó, rendszeres népnyelvi feltárásához járulnak hozzá.

A névtani kutatások a Csűry-féle népnyelvkutatási tervezet népiségsszemlélete által meghatározott és fölerősített népnyelvi névkutatást viszik tovább, amely a nyelvjárási szókészlet élőnyelvi és/vagy történeti névanyagát, annak is főként a határnévi rétegét emeli ki vizsgálati tárgyként annak jelentős népiségtörténeti dokumentumértéke alapján. Az egyes falvak nyelvjárási szókészletének vizsgálatai magukba foglalhatják a szókészlet leglokálisabb jellegű rétegének, a határneveknek a vizsgálatait is, így a népnyelvi gyűjtések össze is kapcsolják a két egymást szervesen kiegészítő feladatkört, azaz a tulajdonképpeni népnyelvi gyűjtést és a helynévgyűjtést.

HOFFMANN ISTVÁN névtudomány-történeti munkája is megállapítja, hogy a 20. század elején, azaz a Csűry-féle népnyelvkutatás idején a határnév fajtájára terelődik a névkutatás figyelme, amelynek vizsgálatára Szabó T. Attila „új kutatási programot fogalmazott meg és indított el” (2003: 18). Az intézeti kutatási program keretében, amely újabb tájegységeket is bevon a névföldrajzi és népnyelvi gyűjtések kijelölt térségébe, tanítványaival együtt feltárja különböző erdélyi vidékek, települések élő és történeti helynévanyagát, megnyitva a monografikus névtani feldolgozások sorát is, amelyek kiterjednek a személynemekre és az állatnevekre is (vö. CSOMORTÁNI 2004: 153–154). „A csaknem két tucatnyi terjedelmes helynév-publikáció közül is kiemelkedik hatalmas adatgazdagságával SZABÓ T. ATTILÁNAK a kalotaszegi helynévgyűjteménye (1942). Az ígéretesen induló munka azonban mintegy évtizedes működést követően az 1940-es évek közepén — a politikai, társadalmi változások következményeként — megszakadt, és hosszú évtizedekig nem folytatható tovább” (HOFFMANN 2003: 18).

Az erdélyi intézményes népnyelvkutatás tulajdonképpeni monografikus munkálatai a kolozsvári fazekasság szakszókincsének (IMRE 1943), a szilágysági Nagymon igeragozási rendszerének (MÁRTON 1941), a bikali nyelvjárás névszótöveinek (GÁLFFY 1943) monografikus feldolgozásaival gazdagítják a Csűry-iskola irodalmát, amelyhez az előbbieket értelmében a névtani monografikus munkák újabb témákat is csatolnak.

A debreceni és az erdélyi intézményes nyelvjáráskutatás Csűry Bálint által megalapozott kapcsolata a Magyar Népnyelv szerkesztési elveiben és gyakorlatában is kifejezésre jutnak, mindezt az évkönyv 1940–1942 közötti évfolyamai is egyértelműen igazolják (vö. KÁLNÁSI 1998: 15–17). Folyamatosan közlik az intézményes erdélyi népnyelvkutatás legújabb eredményeit, az 1941. és 1942. kötetek pedig BÁRCZI GÉZA és SZABÓ T. ATTILA szerkesztésében a két intézet közös kiadványaiként jelennek meg, megvalósítva Csűry korábbi tervét (i. m. 17).

3. Csűry Bálint intézményes erdélyi nyelvjárás-kutatási modellje

Csűry Bálint népnyelvkutató életműve az előbbiekben bemutatott kolozsvári és debreceni korszakainak erdélyi vetületei alapján az erdélyi népnyelvkutatás szerves összetevője. A két világháború közötti erdélyi témájú kutatásaival, illetve az azokra épülő intézményes kutatási tervezetével, amely az intézményes erdélyi népnyelvkutatás megalapozója is egyben, a magyar népnyelvkutatás újszerű, hatékony európai modelljét valósítja meg, amely a kutatási tárgy természetéből adódóan és a kutatások helyszíne alapján szükségszerűen regionálisnak is nevezhető, ám szemlélete, elméleti, módszertani alapjaiban egyetemes tudománytörténeti alakzat. A Csűry-életműben gyökerező, intézményes keretek közötti erdélyi népnyelvkutatás regionális modelljének nyelvföldrajzi, névkutatói, nyelvjárástani kutatási eredményei szervesen illeszkednek az intézményes magyar népnyelvkutatás debreceni és budapesti központjainak népnyelvkutatói törekvéseihez, azokkal együtt készítve elő a magyar nyelvjáráskutatás atlaszok korának nevezett harmadik fejlődéstörténeti korszakát.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA

Irodalom

- BAKÓ ELEMÉR (1941): *Csűry Bálint élete és munkássága*. Debrecen, Magyar Népnyelvkutató Intézet.
- BALASSA IVÁN (1988): *Csűry Bálint*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BALASSA IVÁN (1990): A nyelvjárási és néprajzi kutatás kapcsolata Csűrynél és azóta. *Magyar Nyelvjárások* 28–29: 15–26.
- BALASSA IVÁN (1996): *Szabó T. Attila (1906–1987). Erdély nagy nyelvtudósa*. Budapest, Püski.
- BALASSA JÓZSEF (1905): A Magyar Nyelvtudományi Társaság munkaterve a népnyelvi kutatás terén. *Magyar Nyelv* 1: 289–291.
- BENKŐ LORÁND (1982): A nyelvjárási monográfiák. In: SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN szerk.: *Dialektológiai Szimpozion. (Szombathely, 1981. március 25–27.)*. Veszprém, MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága. 9–27.
- BENKŐ LORÁND (1987): Megnyitó a Csűry Bálint-emlékülésen. *Magyar Nyelv* 83: 129–131.
- BENKŐ LORÁND (1998): Megnyitó beszéd. In: SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN szerk.: *III. Dialektológiai Szimpozion. (Szombathely, 1992. augusztus 27–28.)*. Szombathely, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke. 18–23.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA (2004): Névgyűjtés és feldolgozás Erdélyben. In: FARKAS FERENC szerk.: *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl. Névtani tanácskozás Jászberényben. (2003. október 17–18.)*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság–Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar–TIT Jászsági Szervezete–Jászok Egyesülete. 152–160.

- CSÜRI BÁLINT (1908): Helynevek (Egri Szatmár m.). *Magyar Nyelvőr* 37: 94–95.
- CSÜRI BÁLINT (1909a): Köznyelv és népnyelv. *Magyar Nyelvőr* 38: 335–343.
- CSÜRI BÁLINT (1909b): A nagykörösi nyelvjárás. Írta Vass Béla. *Magyar Nyelvőr* 38: 418–421.
- CSÜRI BÁLINT (1909c): A nyelvjárastanulmányozás módszeréhez s egy-két adat a magyar hangtanhoz. *Magyar Nyelv* 5: 214–218.
- CSÜRI BÁLINT (1912): A nyelvjárás-kutatás módszertanához. (Ismeretetés.). *Magyar Nyelv* 8: 421–427.
- CSÜRI BÁLINT (1918): Jelentés az 1917 július havi nyelvjárasi gyűjtéséről. *Magyar Nyelv* 14: 45–46.
- CSÜRI BÁLINT (1919): Jelentés az 1917–18. évi népnyelvi gyűjtéséről a Szamosháton. *Magyar Nyelv* 15: 117–118.
- CSÜRY BÁLINT (1925): A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. *Magyar Nyelv* 21: 1–21, 159–175.
- CSÜRY BÁLINT (1926): Nasalisatiós jelenségek a szamosháti nyelvjárásban. *Magyar Nyelv* 22: 336–340.
- CSÜRY BÁLINT (1929): A tiszaháti és ugocsai nyelvjárás nevezetesebb sajátosságai. *Magyar Nyelv* 25: 11–16.
- CSÜRY BÁLINT (1930): A székely és csángó mondathanglejtés. *Magyar Nyelv* 24: 249–254.
- CSÜRY BÁLINT (1932): A moldvai csángó igealakok. *Magyar Nyelv* 28: 22–30, 148–254.
- CSÜRY BÁLINT (1935–1936): *Szamosháti szótár*. 1–2. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- CSÜRY BÁLINT (1936a): *A népnyelvi búvárlat módszere*. Budapest, Turul-Szövetség.
- CSÜRY BÁLINT (1936b): Az l, r és j nyújtó hatásáról a szamosháti nyelvjárásban. *Magyar Nyelv* 32: 222–224.
- CSÜRY BÁLINT (1939a): Mit akarunk? *Magyar Népnyelv* 1: 3–6.
- CSÜRY BÁLINT (1939b): A szamosháti nyelvjárás felső nyelvállású magánhangzóinak története. *Magyar Népnyelv* 1: 7–21.
- CSÜRY BÁLINT (1940): A szamosháti nyelvjárás e ~ é-féle hangjainak története. *Magyar Népnyelv* 2: 3–14.
- ÉDER ZOLTÁN (2005): A Magyar Nyelv száz éve. (1905–2004). *Magyar Nyelv* 101: 385–405.
- ERDÉLYI LAJOS (1905): Nyelvjárásaink ügye és teendőink. *Magyar Nyelv* 1: 291–305, 337–349.
- GÁLFFY MÓZES (1943): A kalotaszegi Magyarbikal népnyelvének névszótövei. *Magyar Népnyelv* 3: 90–157.
- GÁLFFY MÓZES (1978): A kolozsvári nyelvészeti iskola tevékenységéről. *Korunk* 10: 789–798.
- GYÖRGY LAJOS (1988): Az Erdélyi Múzeum története. (1874–1937). In: KOVÁCS FERENC válogatta: *Az anekdota. A magyar regény előzményei. Tanulmányok*. București, Kriterion Könyvkiadó. 289–331.

- HEGEDŰS ATTILA (2001): A nyelvjárási szókészlet és vizsgálata. In: KISS JENŐ szerk.: *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 375–408.
- HOFFMANN ISTVÁN (2003): *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- HORGER ANTAL (1905): A keleti székelység nyelvjárási térképe. (Egy térképpel). *Magyar Nyelv* 1: 446–454.
- IMRE SAMU (1943): *A kolozsvári fazekasság műszókincse*. Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet.
- IMRE SAMU (1971): *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÁLMÁN BÉLA (1975): *Nyelvjárásaink*. Harmadik kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1998): *Fejezetek a Csűry-iskola történetéből*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 72. Debrecen.
- KISS JENŐ (2001): A nyelvjárások osztályozása. In: KISS JENŐ szerk.: *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 72–81.
- KISS JENŐ (2005): Népnyelv és népnyelvkutatás. *Magyar Nyelvőr* 129: 397–419.
- LAZICZIUS GYULA (1936): *A magyar nyelvjárások*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- MÁRTON GYULA (1941): A nagymoni népnyelv igetövei és igealakjai. *Magyar Népnyelv* 3: 189–232.
- MÁRTON GYULA (1973): A romániai magyar nyelvjáráskutatás múltja és mai állása. *Korunk Évkönyv*. Kolozsvár, Korunk Szerkesztősége. 173–193.
- MÁTÉ JAKAB (1997): *A 19. századi nyelvtudomány rövid története*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- PÉNTÉK JÁNOS (1981): A romániai magyar nyelvtudományi kutatások. In: KOPPÁNDI SÁNDOR szerk.: *A romániai magyar nemzetiség*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó. 286–312.
- POMOGÁTS BÉLA (1983): *A transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- RMIL. = BALOGH EDGÁR–DÁVID GYULA főszerk. (1981–2010): *Romániai magyar irodalmi lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés*. 1–5. Bukarest, majd Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, majd Erdélyi Múzeum-Egyesület–Kriterion Könyvkiadó.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1990): A szociolingvisztika elemei Csűry Bálint népnyelvkutató iskolájában. *Magyar Nyelvjárások* 28–29: 47–65.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (2006): Szabó T. Attila és Debrecen kapcsolatához. *Magyar Nyelvjárások* 44: 21–28.
- SZABÓ T. ATTILA (1941a): Csűry Bálint. 1886. február 13.–1941. február 13. *Magyar Nyelv* 37: 65–72.
- SZABÓ T. ATTILA (1941b): Az újabb erdélyi népnyelvkutató munka kezdete. *Magyar Népnyelv* 3: 305–313.
- SZABÓ T. ATTILA (1981a): Csűry Bálint »Szamossháti szótár«-a. In: *Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek* 5. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó. 254–256.

- SZABÓ T. ATTILA (1981b): A moldvai csángó nyelvjárás kutatása. In: *Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek 5.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó. 482–527.
- SZABÓ T. ATTILA (1988): Szabó T. Attila vallomása életéről, munkásságáról, a nyelvtudományról. *Magyar Nyelv* 84: 258–270.
- SZABÓ T. ATTILA–GÁLFFY MÓZES–MÁRTON GYULA (1944): *Huszonöt lap „Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé”-ből.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- SZILY KÁLMÁN (1905): Mit akarunk? *Magyar Nyelv* 1: 1–2.
- Társügy. 1908a = Társasági ügyek. VI. közgyűlés. (1908. február 11-én). *Magyar Nyelv* 4: 188–192.
- TársÜgy. 1908b = Társasági ügyek. XXV. választmányi ülés. (1908. május 12.). *Magyar Nyelv* 4: 433.
- TársÜgy. 1909 = Társasági ügyek. XXVII. választmányi ülés. (1908 november 17-én.). *Magyar Nyelv* 5: 47–48.
- TársÜgy. 1914a = Társasági ügyek. LX. választmányi ülés. (1913. december 16-án.). *Magyar Nyelv* 10: 93–94.
- TársÜgy. 1914b = Társasági ügyek. LXII. Választmányi ülés. (1914. február 17-én.). *Magyar Nyelv* 10: 285.
- VÉGH JÓZSEF (1990): A nyelvjárási anyaggyűjtésről. Mit gyűjtsünk és hogyan? (Csúry Bálinttól napjainkig). *Magyar Nyelvjárások* 28–29: 5–7.
- WICHMANN, YRJÖ (1936): *Wörterbuch des ungarischen moldauer nordcsángó- und des hétfaluer Csángódialektes.* Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- ZOLNAI GYULA (1905): Tájszók gyűjteménye. *Magyar Nyelv* 1: 90–93.